

KAZAK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

YARD. DOÇ. DR. HATİCE ŞAHİN

Çok eski bir tarihe sahip olan Türklerin 7. yüzyıla ait en eski yazılı belgelerinden itibaren ve hemen herkesin kabul ettiği bir düşünceyle çok daha gerilere kadar götürülebilen tarihlerden itibaren çok zengin güçlü ve köklü bir kültürü vardır.

Tamamını yazılı kaynaklardan izleyemediğimiz, sözlü gelenek yoluyla da devam eden kültür ve dil unsurları arasında atasözleri ilk sırayı tutar. Bunun yanında dil zenginliğini ve anlatım yeteneğini belirgin bir şekilde ortaya çıkaran atasözleri bir toplumun dünya görüşünü yaşama biçimini ve diğer pek çok konudaki genel tutumlarını yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir. Atasözleri tek başlarına bir toplumun genel karakterini yansıtmayabilir¹. Çünkü dünyanın hemen her tarafında kabul gören, aksi iddia edilemeyen birtakım yargılar vardır. Ancak hem diğer kültür malzemeleriyle birlikte işlendiğinde ve hem de düzenli bir sistem içinde ele alındığında bu malzemelerin yukarıda sözünü ettiğimiz kültürü yansıtır ve toplumu anlatma gücü ortaya çıkar.

“Bizim gelenekle yerleşmiş bir atalar sözü anlayışımız vardır. Allah ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etke taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir bize yol gösterirler. Bir atasözleriyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda da bir atasözünü en büyük yargıdır.”²

“Türklerin sözlü ve yazılı kültüründe atasözleri çok önemli bir yer tutar. Başlangıçtan itibaren yazılı eserlerin birçoğunda yazarlar ve şairler düşüncelerini pekiştirmek isterken atasözlerinden sık sık yararlanmışlardır. Divan edebiyatı-

-
- 1 Wolfgang Mieder, “Atasözünü Milli Karakteri Yansıtır mı?” *Milli Folklor*, Cilt: 2, Yıl: 4, Sayı: 15, Güz 1992.
 - 2 Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri, Deyimler”. *TDAY Belleten*, 1962, s. 131-166, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.

muz atasözleri, Kelam-ı kibar denilen seçilmiş sözler, deyimler, hikemiyyat adı altında toplanabilecek nitelikte eserler ve öğütler bakımından çok zengin bir hazine, bir kaynaktır. Bunların çoğu divanlarda, mensevilerde, manzum ve mensur çeşitli eserlerde gelişigüzel serpiştirilmiştir.”³

“Atasözleri herhangi bir milletin dünya görüşünü yaşam ve düşünce düzeyini yansıtır ve bunlarla ilgili birçok ip ucu verir. Şinasi'nin Durub-ı Emsal-i Osmaniye'sinin ön sözünde belirtildiği gibi Durub-ı emsal ki hikmetü'l avamdır, lisanından sadır olduğu bir milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder. Muallim Naci de Sanihatü'l Arab adlı kitabının ön sözünde her kavmin en hakimane akvali, kelam-ı efkar ve tecaribi olan durub-ı emsaldır diyor.”⁴

Atasözleri ait olduğu toplum içinde her zaman değer görmüştür. Bu sözlerin Türk insanı üzerinde de hissedilir bir etkisi vardır. Yüzyıllardan bu yana hiç değişmeden ya da ufak tefek değişikliğe uğrayarak, ancak vermek istediği düşünceden ve mantuktan ayrılmadan bugüne kadar taşınabilmiş olması atasözlerinin şüphesiz inanılan, değer verilen dil ve kültür unsuru olduklarını gösterir. Çünkü onlar sayısını bilemediğimiz kadar defalarca denenmiş ve bu yolla geçerlilikleri kanıtlanmış sözlerdir. İşte bu yüzden Türkler için atasözleri çok önemlidir ve atalar yadigârıdır.

Atasözleri, bugüne kadar değişik araştırmacılar tarafından değişik açılardan ele alınmıştır. Anadolu Ağızlarından derlenen⁵ ve yazılı kaynaklarda⁶ geçen atasözleri şekil ve anlam açılarından değişik yöntemlerle ele alınmış ve incelenmiştir.

3. Ağah Sırrı Levend, Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler, *TDAY Belleten*, 1961, s. 137-146, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.

4. İbrahim Olgun, “Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler”, *TDAY Belleten* 1972, s. 153-172, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1989.

5. 1. Ömer Asım Aksoy, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 279, Ankara, 1965.

2. Behçet Dede, “Artvin Atasözlerinden Seçmeler”, *Milli Folklor*, Cilt: 2, Yıl, 4, Sayı: 13, Bahar 1992.

3. Hülya Taş, “Erzurumda Kullanılan Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 525, Eylül 1995.

6. 1. Ağah Sırrı Levend, “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, *TDAY Belleten*, 1961, s. 137-146, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.

2. Kaya Türkay, “Kaşgarlıdan Günümüze Gelen Atasözleri”, *TDAY Belleten* 1980-81, Ankara.

Türk dili bugün dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk toplulukları tarafından konuşulmakta ve yazılmaktadır. Son zamanlarda iyice hızlanan dil ve kültür birliğini yeniden kurma çalışmalarına inancımıza göre atasözlerinin birleştirici ortak öğeler olarak incelenmesinin ve ortaya konulmasının katkısı büyük olacaktır. Bu alanda yapılan çalışmalarda da aynı görüş dile getirilmektedir.⁷

Biz bu yazımızda dil ve kültür mirası olan atasözlerimizin Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi ile olan karşılıklı durumlarını gözden geçirmeye, bu atasözlerini şekil ve kavram açısından incelemeye çalıştık. Üzerinde çalıştığımız atasözlerinde şekil açısından görülen büyük eşitlik ve denkliğin yanında asıl denkliğin içerik açısından olduğunu ve Orhun Abidelerinden, *Divanü Lûgat-it Türk*'ten bu yana Türklerin her nerede ve nasıl şartlar içinde olursa olsun aynı düşünce geleneğini devam ettirdiğini ve hatta anlatım biçiminin de çoğu kez aynı doğrultuda devam ettiğini gördük.

Zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Kazak toplumunda atasözlerinin ayrı bir değeri vardır. Onlar bu sözleri yıllar ötesinden alıp ağızdan ağıza aktararak bu sözlerin unutulmadan yaşatılmasını sağlamışlardır. Aslında bu durum bütün Türk toplulukları için geçerlidir.

Farklı bölgelerde dil, kültür ve edebiyatlarını geliştirerek devam ettiren Kazak ve Türk atasözleri arasında büyük benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler çoğu kez ses değişikliklerini bir yana atarsak tamamen aynı, bazan bir iki kelime değişikliği ya da somutlaştırma yönündeki ayrılıklarla birbirinden ayrılan ancak bir iki örnek dışında aynı görüşü savunan sözler biçimindedir.

Biçim ve Örnekleme Yönünden Aynı Olan Atasözleri

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir şekildir. Karşılaştırdığımız atasözlerinin büyük bir bölümünde şekil bakımından kalıplaşmış şekiller olduğu gibi devam etmiştir. Görülen farklılıklar sadece değişikliklerine bağlı olanlarıdır.

7 Mehman Musaoğlu, "Türk Halkları Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, Sayı: 11, Şubat 1997.

*Adam tuğan jerinde emes, toyğan jerinde.*⁸ / Adam doğduğu yerde değil doyduğu yerde.⁹

Adamın özi toysa da közi toymaydı. / Açın karnı doyar, gözü doymaz.

Ağaştı kurt adamdı kaygı jer. / Ağacı kurt insanı dert yer.

Akel parada satılmas. / Akıl para ile satılmaz.

Akıl jasta emes başta. / Akıl yaşta değil başta.

Algaş oyla keyin söyle. / Önce düşün, sonra söyle.

Ayanşak közge şöp tüsedı. / Sakıman göze çöp batar.

Aydın on besi jarık, on besi karangı. / Ayın on beşi karanlık on beşi aydınlıktır.

Bal ustagan barmağın jalaydı. / Bal tutan parmağını yalar.

Bas jarılsa börık işinde, kol kırılır jen işinde. / Baş yarılır börk içinde, kol kırılır yen içinde.

Beş sausak birdey emes / Beş parmak bir değildir.

Birlik bolmağan jerde tirlik bolmas. / Birlik olmayınca dirlik olmaz.

Böri kartayganda itke külkü boladı. / Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.

Dos basına karaydı, duspan ayagına karaydı. / Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dosın mun bolsa da az, duspanın birev bolsa da köp / Dostun bin ise azdır düşmanın bir ise çoktur.

Eki karbız, bir koltıkka sıymas. / İki karpuz bir koltuğa sığmaz.

İt türedi kerven köşedi / İt ürür kervan yürür.

8 Kazak Türkçesine ait atasözleri, *Akkazın Kazak Matelderi*, Kazakistan Yayınları, Almatı, 1990 künyeli eserden alınmıştır.

9 Türkiye Türkçesine ait atasözleri;

1. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, TDK, Ankara, 1981.

2. Yakup Kovas, *Açıklamalı Örnekli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1991.

3. Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri I, II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997 künyeli eserlerden alınmıştır.

*Jaksılıkka jaksılık ar kisinin isidür, jamandıkka jaksılık er kisinin isidür. / İyi-
liğe iyilik her kişinin karı, kötülüğe iyilik er kişinin karı.*

Jalgıdık kudayga jarasadır. / Yalnızlık Allah'a yaraşır.

Jip jinişke jerinen üziledi. / İp inceldiği yerden kopar.

Katesiz kul bolmaydı. / Hatasız kul olmaz.

*Kızım sagan aytam kelinim sen tenda / Kızım sana söylüyorum gelinim sen
dinle.*

*Köp jasagan bilmeydi, köp körgen bileđi. / Çok yaşayan bilmez çok gezen bi-
lir.*

Köpten dümetken azdan kur kolar / Çok isteyen azı bulamaz.

Kur algıs azık bolmaydı. / Boş lakırdı karın doyurmaz.

Külme dostına keler başına / Gülme dostuna gelir başına.

*Moldanın istegenin isteme, aytkantın iste. / Hocanın dediğini yap, yaptığını
yapma.*

Sayıldın jarası biter, til jarası bitpes. / Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.

Tas tüsken jerinda avır. / Taş düştüğü yerde ağır.

*Taz dari topsa aldırmen özünün basın emder edi. / Kelin ilâcı olsa kendi başı-
na sürer.*

Tikensiz gül bolmas. / Dikensiz gül olmaz.

Til kılıçtan ötkir. / Dil kılıçtan keskindir.

Bıçım yönünden ve somutlaştırma yönünden ele alındığında karşılaştırılan atasözleri küçük farklılıklar gösterirler. *Baş yar - /göz çıkar-, pazarda satıl-/pa-
rayla satıl-* gibi aynı kuruluşla ancak farklı örnekleme yöntemi kullanılarak ger-
çekleştirilen somutlaştırma örnekleri mevcuttur.

Örnekleme Yönünden Farklı Atasözleri

*Adama alası işinde, mal alası sırdında. / Adamın alacası içinde, hayvanın
alacası dışındadır.*

Ajal türtken tışkan mısıktın kuyrıgımen oynaydı. / Eceli gelen köpek cami duvarına işer.

Akil bazarda satılmaz. / Akıl parayla satılmaz.

Akılsız dostan akıldi duspan artık. / Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.

Altındı tot bospaydı. / Altın pas tutmaz.

Anasın körıp kızın al, ayagın körıp asın al. / Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

Artık davlet bas jarmas. / Fazla mal göz çıkarmaz.

Auru ölmeydi ajaldı öledi. / Hasta yatan ölmez eceli yeten ölür.

Az söylesen de soz söyle. / Az söyle öz söyle.

Bayınday boy tabılğanmen, oyınday oy tabılmas. / Boyuma göre boy buldum, huyuma göre huy bulamadım.

Bürgege ökpelep kürkünü ateşe atma. / Pireye kızıp yorgan yak. (Türkiye Türkçesinde deyim kullanımında)

El auzına elek koyıp bolmas. / Elin ağzı torba değil ki büzesin.

Elşige ölüm yok. / Elçiye zeval olmaz.

Jalı uzın eşekten jaur bolğan at jakstı. / Yatan aslandan gezen tilki yeğdir.

Jel turmasa şöptin bastı kıymıldamaydı. / Rüzgâr esmeyince yaprak oynamaz.

Konak kelse kut keler. / Misafir kısmetiyle gelir.

Ne ekersen sonı orasın. / Ne ekersen onu biçersin.

Ötirikşinin şın sözi zaya. / Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.

Ötiriktin kuyrığı bir ak tutam. / Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

Sabır tübi sarı altın. / Sabrın sonu selâmettir.

Suray suray Mekege barardı. / Sora sora Bağdat bulunur.

Biçim Yönünden Farklı Atasözleri

Adam körki şübere, ağaç körki japırak. / Ağaç yaprağıyla güzeldir.

Adam söylekenşe, jilki kisineskenşe. / İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa.

Akmak bolsa konagı iyesin je dep zorlaydı. / Misafirin yüzüzü ev sahibini ağırlar.

Amanat amanatka kılma kıyanat. / Emanete hıyanet olmaz.

Arzan ettin jiligi tatmaz. / Ucuz etin yahnisi yavan olur.

Az söz altın, köp söz kümisi. / Söz gümüşse sükût altındır.

Balan jakısı bolsa jerdin üsti jakısı balan jaman bolsa jerdin astı jakısı. / İyi evlât babayı vezir, kötüsü rezil eder.

Balanı jumsasan artınan özin barastın. / Çocuğa iş buyur ardından sen git.

Başta mi jok bolsa eki ayakka jük tüser. / Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.

Batırlık aykasta tanılır. / Yiğit meydanda belli olur.

Dos dep sinamay sırındı aytpa dostın da dost bar / Sırrını açma-dostuna, dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna.

İt itti jumsaydı, it kuyrığın jumsaydı. / İt ite buyurur it de kuyruğuna.

Jiğit közimen kız alma. / Ergen gözüyle kız, gece gözüyle bez alma.

Kedeylik kemdik emes. / Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.

Konakka kel demek bar, ket demek jok. / Gelene git denilmez.

Körpene karay ayagındı uzat. / Ayağımı yorganına göre uzat.

Mezgilsiz şakırğan korazdı soymak kerek. / Vakitsiz öten horozun başını keserler.

On bala bir akege jük bolmaydı, bir ake on balaga jük boladı. / Bir baba dokuz evladı besler, dokuz evlat bir babayı beslemez.

Tamşı tama berse dariya boladı. / Damlaya damlaya göl olur.

Tauktın tüsine tarı kiredi. / Aç tavuk düşünde kendini darı ambarında sanır.

Zamanın kalay bolsa börkindi solay kiy. / Zaman sana uymazsa sen zamana uy.

Zorlap aşılğan güldin iyisi bolmas. / Zorla güzellik olmaz.

Aslında atasözleri insanlara öğüt vermek söz konusu olduğunda hemen hemen aynı doğrultuda öğüt verirler. Ancak kültürler arasında farklılık gösteren yer bazı olaylar karşısındaki yaklaşımlardır. Bu yüzden de Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki atasözlerini incelerken vermek istediği öğüt açısından hiç bir ayrılık göremedik. Ancak yukarıda verdiğimiz biçim ile somutlaştırma yönünden ortak ya da benzer atasözlerinin dışında kavram açısından aynı fakat kalıplaşma açısından farklılık gösteren atasözlerinin sayısı da az değildir.

Biçim ve Örnekleme Yönünden Farklı Atasözleri

Auzu küygen ürlep işedi. / Sütten ağzı yanan ayrını üfleyerek içer.

Bireudiki bireuge kızday körinedi. / Komşunun tavuğu komşuya kaz, karısı kız gibi görünür.

Burin şıkkan kulaktan songı şıkkan müyiz osadı. / Boynuz kulağı geçer.

Er turmanı altın bolsa da esektin esek atı kalmaydı. / Eşeğe altın semer vur-salar eşek yine eşektir.

Jırtık tesikke küledi. / Tencere dibin kara seninki benden kara. (Bu örnek de T. Türkçesinde deyim olarak kullanılır.)

Karga balasın appagım der kirpi balasın jumsagım der. / Karga yavrusuna bakmış benim ak pak evlâdım demiş.

Temirdi kızgan kezde sok. / Demir tavında dövülür.

Denklik ve benzerliklerini belirlemeye çalıştığımız bu atasözlerinin dışında şüphesiz bizim ulaşamadığımız halk arasında kullanılan daha binlerce atasözü mevcuttur. Dileğimiz sayısını bilemediğimiz bu atasözlerinin yapılan çalışmalarla derlenip toparlanabilmesidir. Kuruluş biçimleri ve kavramları somutlaştırma yönündeki benzer atasözleri ve sözüntü ettiğimiz açılardan farklılık gösteren diğer sözler anlam yönünden hemen hemen aynı türden öğütleri, dünya görüşünü yansıtır. Atasözleri ortak kültür varlığını belirlemede diğer kültür unsurlarından çok daha büyük bir önem taşırlar. Çünkü onlar toplumun bütün üyeleri tarafından ortak olarak benimsenen kısa ve özlü sözlerdir. İncelediğimiz atasözlerine göre Türk insanı için vatan kutsaldır, cesurluk, yiğitlik onun en büyük er-

demidir, dostluk ve arkadaşlık bir Türk için vazgeçilmez kavramlardır, akrabalarla ilişki, büyüklere saygı ve birlik olma duygusu çok önemlidir. Türk insanı tembelle ve tembelliği sevmez, bilim öğrenmek, okumak, cahil kalmamak gerektiğini düşünür. Çok konuşmanın bir yararı olmadığını çocuk eğitiminin toplumun geleceği için çok ciddiye alınması gereken bir görev olduğunu düşünür. Bunlar ve bunlar gibi birçok inanç ve geleneklerle ilgili olarak tecrübelerini sürekli olarak çevresine ve çocuklarına aktarır. Bu güçlü gelenek çok uzun bir süreden bu yana devam etmektedir ve hiç şüphe yok ki sonsuza kadar devam edecektir.

Kazak ve Türk atasözlerinin bu benzerliği bugüne kadar devam edegelen ortak dil ve kültür değerlerinin bir parçasını dile getirmektedir. Aynı mirasın paylaşıcıları olarak farklı bölgelerde farklı şartlarda yaşayan Türk boylarının aldıkları mirası devamlı olarak bir sonraki kuşaklara aktardığını göstermektedir.

Dil ve kültür malzemesi olarak çeşitli zamanlarda çeşitli çalışmalarla çeşitli yönleriyle ele alınan atasözlerinin diğer Türk cumhuriyetleri ve topluluklarıyla ilişkilerimizin arttığı şu dönemde bağlayıcı ortak malzemeler olarak daha çok incelenmesi gerektir.

***Türkçe Adımla Gurur
Duyuyorum.***

TÜRK DİL KURUMU